

चला, पारदर्शक जीवनपद्धती अंमलात आणू या

प्रसंग- ग्रंथाली संस्थेद्वारा ‘ब्रेन स्टॉर्मिंग’ विषयावरील परिसंवादात आदरणीय

भाऊंचे मार्गदर्शन

दि. १२-०१-२००८, स्थळ - जैन हिल्स जळगाव

‘पारदर्शकजीवनव्यवहार’हा आदरणीय डॉ. भवरलालजी जैन तथा मोठे भाऊ यांच्या कार्यसंस्कृतीचा मूलाधार आहे. पारदर्शकतेसाठी सच्च्या मनाची माणसे हवीत. संस्कारित, सुशिक्षित नागरिक देशाचा कारभार सुरळित ठेऊ शकतो. प्रस्तुत भाषण माणूस घडविणाऱ्या प्रक्रिये संदर्भातील महत्वाचे भाषण आहे. माणूस सुधारला तर समाज सुधारणा होते. ‘समाजखऱ्या अर्थाने सुधारलेला असेल तरच आर्थिक क्रांतीला स्थिरता लाभते.’ हा विचार म्हणजे या भाषणाचा मुख्य केंद्र बिंदू. पाश्चात्यांच्या अंधानुकरणाचा समाचार भाऊ या भाषणात घेतात. सकारात्मक विचारसरणीच परिवर्तन घडवू शकते हे समजावून सांगतात. कोणत्याही देशाचे आर्थिक शोषण ही किती भयानक घटना ठरते हे सोदाहरण लक्षात आणून देतात. भ्रष्टाचार निर्मूलनाच्या संदर्भात खरेदी प्रक्रियेतील पारदर्शकता या विषयावर प्रकाशझोत टाकतात. समाज जीवनात आर्थिक व्यवहारात स्वच्छता राहण्यासाठी काही उपाययोजनाही सूचवतात.

सन्माननीय व्यासपीठ, उपस्थित बंधू भगिनींनो,

सर्वांच सहर्ष स्वागत. माझे सन्मित्र दिनकरजी गांगल यांनी सांगितल की जळगाव देश-विदेशातील महानगरांच्या तुलनेत तसं लहानस शहर आहे. मित्रांनो, भारत हाच मुळात खेड्यापाड्यात, ग्रामीण भागात वसलेला देश आहे. ग्रामीण भागातील छोटी छोटी गावे असो वा जळगावसारखे शहर, तिथे भारतीय संस्कृतीचा आत्मा अजून शिल्लक आहे! (टाळ्या) त्याचंच दर्शन घेण्यासाठीची, डोळसपणे निरीक्षण करण्यासाठीची ही संधी आयोजकांमुळे तुम्हाला उपलब्ध झाली आहे.

मित्रांनो, जगणं ध्येय-उद्दिष्टांसहित असावं आणि साधनशूचितची मूल्य आचरणात आणणार असावं. मुळातच भारतीय संस्कृतीच्या या मूलाधाराच विस्मरण अनेकांना झालं आहे. अनीतीच्या मार्गाने चालणारे गैरव्यवहार, भ्रष्टाचार इथे शिष्टाचार झाले आहेत. आधी माणूस घडवा, त्याला संस्कारित करा, खऱ्या अर्थाने सुशिक्षित करा म्हणजे आपल्याला राष्ट्र घडवता येईल. समाजप्रबोधन आधी नंतर राजकीय स्वातंत्र्य हा काही नेत्यांचा आग्रह तर राजकीय स्वातंत्र्य आधी, बांधव आपलेच आहेत, घडवता येतील

हा काही नेत्यांचा विचार. या संदर्भात नामदार गोपाळ कृष्ण गोखले, लो. टिळक, स्वा. सावरकर या सर्वांची मते हा एक स्वतंत्र अभ्यासाचा विषय आहे.

आजच्या समाजजीवनाची स्थिती पाहिल्यानंतर आपल्या लक्षात येते की सामाजिकसुधारणा, सामाजिक क्रांती हा सर्वात महत्त्वाचा विषय आहे. आर्थिक क्रांतीला केवळ भारतातच नाही, तर जागतिक पातळीवर महत्त्व आहे. पण समाज सुधारणेसाठी होणाऱ्या आर्थिक क्रांतीला फार स्थिरता लाभते असेही नाही.

“समाजात भ्रष्टाचार पसरलेला आहे, तो समूळ नष्ट करून टाकू” असे आण्णा हजारे यांचे लक्ष्यवेधी विधान आहे. अशी स्पष्ट अवश्य पहावीत, हजारेंच स्वप्न देशासाठी, समाजासाठी खूप चांगलंही ठरणार स्वप्न आहे. मी ही तसा स्वप्न पूर्ण करण्याचा ध्यास बाळगून असणारा माणूस आहे. त्यामुळे मी या चांगल्या विचारांचे स्वागत करतो. जयप्रकाशजी नारायण, सानेगुरुजी यांनीही सामाजिक क्रांतीची अशीच ध्येयनिष्ठ स्वप्ने रंगवली होती. मी अगदी कळकळीने सांगतो, भ्रष्टाचाराला काही प्रमाणात का असेना आपण लगाम घालू शकलो, तरच आपण खूप काही साध्य करण्यात यशस्वी होणार आहोत. नाहीतर सामाजिक क्रांतीचा मार्ग या भ्रष्टाचाराला लगाम घालणाऱ्या मार्गापेक्षाही भिन्न आहे, केवळ भिन्न नाहीतर जास्त कठीण आहे!

मित्रांनो, Anything and everything, you do in the सॉरी, म्हणजे इंग्लिशमधून संवाद साधायला काही हरकत नाही ना... मला मराठीतून बोलता येत नाही असं नाही, पण इंग्रजी शब्दांचा अधूनमधून वापर ही तर आपल्या Life ची Style बनली आहे. Good Morning नंतर बेडवरच टी घेणारे अनेक आहेत. टूथपेस्ट, ब्रश नंतर फ्रेश होणे, त्यानंतर शर्ट-पॅन्ट-शूज, ऑफिस - दुपारी लंचला वा रात्रीच्या डिनरला डायनिंग टेबल, काटे-चमचे नंतर, रेस्ट, रेसेस, इव्हनिंगला गार्डन, Good Night! (हशा) एकूणच इंग्रजाळलेली वागण्या-बोलण्याची पद्धत. आंधळेपणाने सर्रास अनुकरण चाललं आहे. मी परिधान केलेला सदरा तरी थोडाफार भारतीय आहे, पण ही पॅन्ट वगैरे सगळे तिकडचे आहे. पूर्वी आपण जेवणासाठी पाट वापरायचो. समोर जर समजा वहिनी असल्या किंवा गृहलक्ष्मी असल्या तर ती वाढत होती, म्हणजे तिला वाढणेसुद्धा सहज शक्य होते. पाटावर बसल्यामुळे पाठीचा मणका सरळ राहायला मदत होत होती. असे अनेक फायदे पाटावर बसून जेवण करण्याचे होते आणि आहेत. आपली संस्कृती जणू नव्हतीच इतके आपण पाश्चात्यांच्या प्रभावाखाली आहोत.

अनुभूती शाळेत विद्यार्थ्यांसाठी वर्गात आणि भोजनगृहात बैठक व्यवस्था कशी असावी याबाबत मी ज्यावेळी विचार विनिमयाला सुरुवात केली, तेव्हा प्रथमतः बैठक व्यवस्थेबाबतचे अनेक संदर्भ शोधून काढले. पूर्वीच्या बैठक पद्धतीची मूळं नेमकी कोणती, त्याचा शोध मला घ्यायचा होता. टेबलखुर्चीचा वापर जेवणासाठी केला तर पाठीचा कणा ताठ ठेऊन बसता येत नाही. विशेषतः मुलांचं जर, नीट निरीक्षण याबत केलं तर सर्वांच्याच लक्षात येईल की, मुले टेबल खुर्चीचा वापर करताना पाठीचा कणा ताठ ठेवत नाहीत. जरा अस्ताव्यस्तच बसतात. म्हणूनच अनुभूतीच्या वर्गातील बैठक व्यवस्था शास्त्रीय पद्धतीने केली आहे तसेच भोजनगृहातील टेबलांची रचनाच अशी लावली आहे की मुला-मुलींना मांडी घालून, व्यवस्थित ताठ बसून, पाठीचा कणा सांभाळूनच भोजन करता येईल.

कुठल्याही सुधारणेची, बदलाची सुरुवात स्वतःपासून करावी लागते. स्वतःमधील बदल म्हणजे मूलभूत परिवर्तन! सकारात्मकतेने या विषयाकडे पाहिले तर बदल हा घडतोच. नकाराचे तुणतुणे वाजवले तर कर्कशता कायम राहणार. “आकाशच फाटले आहे, ठिगळ लावणार तरी कुठपर्यंत? एवढं ठिगळ लावायला आपल्याला काय जमेल?” ही नकारात्मक विचारसरणी आहे. बहुतांश लोक अशाच प्रकारच्या मानसिकतेनेच जीवन जगताना दिसतात. परिस्थितीने साधारण माणसेच अशी वागता-बोलता का? मुळीच नाही. श्रीमंत आणि गरीब समाजाच्या दोन टोकात असणारी ही परिस्थिती खूपच गंभीर आहे. आपण मध्यमवर्गात आहोत, कोणी उच्च मध्यम वर्गात तर कुणी त्यापेक्षा उच्च स्तरावर आहे.

मध्यंतरी वृत्तपत्रांना एक फार मोठी न्यूज मिळाल्याचा आनंद झाला. त्यांनी हा आनंद धूमधडायात व्यक्त केला. बातमी होती एका बड्या उद्योजकाच्या आणि विशाल काय घराचा तो विषय होता. घरासाठी खर्च किती? त्रेचाळीसशे कोटी रुपये? त्यात राहणार किती जण? फक्त तीन... आपण प्रामाणिकपणे त्रेचाळीसशे कोटी रुपये लोककल्याणासाठी खर्च केले तर महाराष्ट्रातल्या प्रत्येक खेड्याच्या पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न सुटेल आणि सगळ्यांना बिसलरेचे पाणी म्हणजे अगदी जंतुमुक्त पाणी मिळू शकेल. सरकारने आत्तापर्यंत त्रेचाळीसशे हजार कोटी या कामासाठी खर्च केले आहेत. अपेक्षित परिणाम मात्र मिळत नाही, मिळालेला नाही. कारण काही निष्पन्न व्हावं अशी त्यांची अपेक्षाचं नाही. मते मिळावीत हाच एकमेव अपेक्षा. (हशा) स्वार्थ बुद्धीमुळे बहुतांश

सत्ताध्यांकांकडून कोणतेही काम धड होत नाही. परिस्थिती किती विरोधाभासाने भरली आहे, पहा. एका माणसाला राहायला एवढे करोडो रुपये उपलब्ध आहेत, पण एवढ्या सगळ्या लोकांना पिण्याचे शुद्ध पाणी मात्र आपण उपलब्ध करून देऊ शकत नाही. अशीच परिस्थिती राहिली तर त्यातून काय निर्माण होणार आहे? अशा प्रश्नांचा खूपच गंभीरपणे आपण विचार करायला हवा. परिणामी नक्कीच एक सामाजिक क्रांतीच होणार आहे, पण तिचे वळण मात्र हिंसक स्वरूपाचे असणार आहे.

डॉ. वर्तकांच्या म्हणण्यानुसार रामायण, महाभारत काळाचा विचार केला तर ज्ञात इतिहासाचा कालखंड साधारणतः आठ हजार वर्षांचा गणावा लागतो. आठ हजार वर्षांत ह्या देशात ना क्रांती झाली, ना रक्तपात. आपल्या भारतीयांच्या रक्तातच हे भिनवून ठेवले आहे की 'असेकाही करायचे नसते.' औद्योगिक क्षेत्रातले दत्ता सामंत किंवा जॉर्ज फर्नांडीस तसेच आर. जे. मेहता औद्योगिक क्षेत्रात निर्माण झालेली ही काही नेते मंडळी. या नेत्यांनी प्रखर पावले उचलण्याचा जोरकस प्रयत्नही करून पाहिला. मार्सवादी, स्टॅलिंगवाले, लेनिनवाले अशा गटातटाचेही काही नेते होतेच. स्वा. सावरकरांनी काही प्रयत्न केले, त्यांच्या कार्याला आणखी एक वेगळी झालर होती, त्या कामाला एक वेगळा इतिहास होता. त्या त्या काळी, त्या त्या गोष्टी खूप चांगल्या वाटल्या. सगळ्या योग्यही वाटल्या. लोकांचीही चांगली साथ या नेत्यांना मिळाली. पण हे सर्व प्रयत्न चिरस्थायी मात्र होऊ शकले नाहीत आणि होणारही नव्हते, कारण तशी व्यवस्था आपल्या धार्मिक विचारसरणीतच आहे. गीतेचा अभ्यास करा. खीं ळी र लींपवश्रशेष लेपीरवळलींळेपी असेच मी त्याचे वर्णन करेल. गीतेवर अशा प्रकारचे भाष्य मी कुठे वाचलेले नाही. गीतेसंबंधी जे जे चांगलं वाचायला मिळालं तेच वाचलं आहे. पण माझ्या दृष्टीने त्यात अनेक विरोधाभास आहेत.

पृथ्वीच्या पाठीवर श्रीकृष्णासारखा लोकव्यवहारात एवढा निष्णात मुत्सद्दी मी अजून पाहिला नाही. त्याचे तत्त्वज्ञान कृतिप्रधान आहे. एका विशिष्ट परिस्थितीमुळे त्याने हे सर्व घडवून आणले. एवढे मोठे युद्ध त्यामुळे झाले. नाहीतर अर्जुनाने गांडीव खाली टेकवूनच दिले होते. अर्जुनाचा विचार म्हणजे धार्मिक विचारसरणीचाच एक भाग. अर्जुनाचे म्हणणेच हे होते की, "ही सगळी माझ्या जिवाभावाची रक्ताची नाती आहेत. मी यांना मारू तरी कसा?" अर्जुनाच्या या प्रश्नाला उत्तर देतानाच "श्रीमद्भगवतगीता" ग्रंथाची निर्मिती झाली, हे आपणा सर्वांना माहीत आहे.

मित्रांनो, आपल्या रक्तातच हा क्रांतीचा, रक्तपाताचा गुण नाही. आपण आपल्या इतिहासाचा सखोल अभ्यास केला तर अनेक गोष्टी आपल्या लक्षात येतात. तसं पाहिलं तर दोन-तीनशे वर्षांपूर्वीचा इतिहासही आपल्याला नीट माहिती नाही. इंग्रजांनी दीडशे-पावणे दोनशे वर्षात जे शिकवलं तेच आपण शिकलो. त्याआधी आपला एकसंघ असा देश नव्हता, सगळे स्वतंत्र प्रांत होते, त्यांचा आपआपसात संघर्ष सुरूच होता.

That time war was a business. I mean, if you needed money, you just went across and get the money sort of treasure hunt - ज्याला म्हणतो, तर ते तसे करीत असत. Now business has become war. Every business is a war absolutely. डार्विनच्या सिद्धांताप्रमाणे मोठा मासा हा लहान माशाला गिळतो, तशा प्रकारचे त्याला स्वरूप आले आहे. मित्रांनो, असे जरी असले तरी मला मात्र आता वाटू लागले आहे की क्रांती होईल. कदाचित २०-२५ वर्षांपेक्षाही आधी, कमी काळाच्या टप्प्यातच क्रांती होईल.

आपण लक्ष्मीचे पूजन जेवढ्या प्रमाणात करतो, तेवढे सरस्वतीचे मात्र करीत नाही. पूर्वी सरस्वतीचे पूजन आपण जेवढे करीत होतो, तेवढा लक्ष्मीचा विचार करत नव्हतो ही वस्तुस्थिती होती. आता या उलट परिस्थिती आहे. त्यामुळेच फार मोठा गोंधळही निर्माण झाला आहे.

अर्थाशिवाय 'अर्थ' नाही हे सत्य असले तरी साधनशुचितेने धनप्राप्ती हाच खरा सदाचारी मार्ग आहे. संपत्ती प्राप्त करणे म्हणजे आजचा व्यवहारधर्मच. कठोर परिश्रम घेणाऱ्या, योग्य दिशेने वाटचाल करणाऱ्याला संपत्ती प्राप्त होईलच! त्यामुळे संपत्ती जरूर मिळवावी पण मार्ग मात्र शुद्ध, विवेकी असावेत. अशा विचारांना उपदेश मानून, त्या विचारांकडे दुर्लक्ष करण्याची मानसिकता वाढीस लागली आहे. Come what may, we will manage it some way and there you are. You are able to manage. You are able to manipulate. You are able to get away with murder. Murder of your conscious. Murder of so many things, you know, may be sometimes human beings. They are also murdered in the process.- हे जर आधीच घडते आहे, तर त्यातला हा मधला टप्पा आहे. आता ह्यापुढे जागतिकीकरण, उदारीकरण ह्या सगळ्या धोरणांमध्ये काय घडते आहे. श्रीमंत अधिक श्रीमंत आणि गरीब अधिक गरीब होत आहेत.

दुसऱ्या महायुद्धानंतर संयुक्त राष्ट्रसंघाची स्थापना झाली. अनेक देशांचा सहभाग

असलेली जागतिक स्तरावरील फार मोठी संस्था आहे. या संस्थेच्या सनदेत नोंदवलेले स्पृहणीय उद्दिष्ट असे होते की, जे गरीब आणि आर्थिकदृष्ट्या मागासलेले देश आहेत, त्यांचा आर्थिक स्तर उंचावण्यासाठी प्रयत्न करणे. साधारणतः पाच एक वर्षांपूर्वी संयुक्त राष्ट्रसंघाने त्या संदर्भातील अहवालही प्रसिद्ध केला होता. त्यात त्यांनी नमूद केले होते की संपत्तीचे जे काही स्थित्यंतर झाले होते ते गरीब देशांकडून श्रीमंतांकडे झाले - त्याचे प्रमाण एवढे जास्त आहे की अनेक देश अधिकाधिक गरीब झाले आणि बोटावर मोजण्याइतके राष्ट्र दुसऱ्यांची संपत्ती बळकावून अतिश्रीमंत झाले. अशी भयानक परिस्थिती निर्माण होणारच होती, तर का म्हणून संयुक्त राष्ट्रसंघाची स्थापना केली? पूर्वी अनेक राष्ट्रांचे शोषण झाले. यापुढे तसे होणार नाही असे त्या सनदेतच नोंदवून ठेवले होते. नोंदवले तसे घडले का? उलट विपरीत परिस्थिती निर्माण झाली.

एका चित्तवेधक पुस्तकाची आपणा सर्वांना अभ्यासाच्या दृष्टीने शिफारस करायची आहे. त्या पुस्तकाचे शीर्षक आहे 'कनफेशन्सऑफ अॅन इकॉनॉमिक हिट मॅन' या पुस्तकाचा मराठी अनुवाद करून मी तो प्रकाशित करणार आहे. ग्रंथालीने हे पुस्तक प्रकाशित केलं तरी माझी काही हरकत नाही. नाहीतरी मी ठरवलं आहेच की आपण स्वतःच ते प्रकाशित करायचे. नाममात्र मूल्य त्यासाठी असेल. वितरणाची व्यवस्था करावी लागेल. 'ग्रंथाली'कडेवितरणाची प्रभावी व्यवस्था नाही. अर्थात वितरण हेच एकमेव ग्रंथालीच धोरणही नाही. त्यांचं ध्येय विचारप्रेरणा, क्रांती, प्रबोधन, जागर, परिवर्तन हे आहे. मुळातच यातली बहुतांश मंडळी समाजवादी विचारसरणीची असल्यामुळे, त्यांचे ध्येय त्या मूल्यविचारांशीच बांधलेले असणार.

मित्रांनो, हे पुस्तक आहे फार चित्तवेधक, सी.आय.ए.साठी काम करणाऱ्याने लिहिलेले. सी.आय.ए.च्या सनदेत लिहिल्यानुसार त्याला कोणत्या पद्धतीने प्रशिक्षण दिले, त्यानंतर त्याने लोकांना टप्पाटप्प्याने कसे मारले. President of the country, the Prime Minister of the country, who is not favourable to our policy, how he was eliminated. अंगावर शहारे आणणारे क्रूर प्रसंग त्यात चितारले आहेत. त्या देशाचे हे एक विशेष आहे की तिथे हे असे घडू शकते, प्रसिद्धही होऊ शकते. तो लेखक अजूनही हयात आहे. सेवा नियमांप्रमाणे तो सी.आय.ए. चा बांधलेला होता. Upto certain age after he retired.. निवृत्ती आधी त्याने पुस्तक लिहिलं. ज्या दिवशी निवृत्ती झाला, त्या दिवशी प्रकाशित केलं. त्यामुळेच तो कायद्याच्या कचाट्यात सापडू

शकला नाही.

सी.आय.ए. सनद जी आहे, The very mission of C.I.A. to overthrow constitutionally instituted governments if they are not in favour of United States, if they are against the interest of United States, the constitutionally instituted governments have to be thrown out म्हणजेच त्यांना आपण संपवलेच पाहिजे, त्याशिवाय काही होतच नाही. आणि म्हणूनच आपण पाहत आहोत की, इराणमध्ये युद्ध का करतो? इराकमध्ये युद्धाची धमकी का देतो. अफगणिस्थानमध्ये त्याने जे घडवून आणले तेच तो भविष्यात पाकिस्तानमध्येही घडवून आणेल. आपल्या भारतात मात्र त्याला तसे काही करता येणार नाही, कारण इथे सुरुवातीपासूनच लोकशाहीची पाळमुळं रुजलेली असल्यामुळे त्यांना भारतात तसे काही घडवून आणणे जमणार नाही. अमेरिकेने म्हणूनच तर इतके वर्षे भारताकडे सापत्न भावानं पाहिलं. कारण, it is not manageable. It can not be manipulated. There is a whole system and there is a whole culture, which does not support that kind of a thing. असे असल्यामुळे त्यांना ते अशय झाले. आता तो त्यांचा काही इलाज राहिला नाही, पर्यायही राहिला नाही. कारण, उदारीकरणाच्या धोरणामध्ये तेच रूप प्रभावी व्हायला लागले आहेत. तुमच्यासारख्या एन.आर.आय.चं सरासरी उत्पन्न, दरडोई उत्पन्न म्हणजे Far more than the Americans or other guys in that country. They have acknowledged this as a strength. They don't respect anything except strength. Strength expressed in terms of money or any other from.

दोन भिन्न टोकाच्या गोष्टी घडताना दिसताहेत, एकीकडे भारत 'आर्थिक महासत्ता' म्हणून पुढे पुढे येतो आहे, तर दुसरीकडे आपल्या संस्कृतीचा न्हास होतो आहे. संस्कृतीचा न्हास करणारी सर्वात मोठी संस्था कोणती? शासन! तुमच्या मनात येईल की शासनावर एवढा मोठा दोषारोप? मित्रांनो, मला जे सूचवायचे आहे, ते नीट समजावून घ्या. शासनाने जर मनापासून उरवले तर ते खऱ्या अर्थाने हे संपूर्ण चित्र बदलू शकतात, ही वस्तुस्थिती आहे. आता शासनाला आपण बदलू शकतो का? हा प्रश्न प्रत्येकाने स्वतःला विचारायलाच हवा. खरोखरच तसे घडवून आणायचे उरवलेच तर आपल्याला कोणत्या मार्गाने आणि मुत्सद्दीपणे ते करता येईल, तो विचार आधी करावा लागेल.

‘पारदर्शकतेने सर्व व्यवहार’- हा आग्रह फार जोरकसपणे आपल्याला करावा लागेल.

आपल्या कृति-कार्यक्रमातही ही पारदर्शकता हवीच. माझ्या पुस्तकात पारदर्शक व्यवहारासंदर्भात मी काही लिहिले आहे. खरतर मी पाच-सहाशे पाने लिहू शकलो असतो, पण तरीही मी शंभरच पाने लिहिली. त्याचे कारण असे आहे की, तो जाडजूड ग्रंथ पाहताच म्हटला असता एखादा, “बापरे, सहाशे पानं! आजकाल तर शंभर पानांच पुस्तक कोणी वाचत नाही, सहाशे पानांचा हा ग्रंथ वाचणार तरी कोण?” - संदर्भग्रंथ म्हणून कपाटात किंवा कपाटाच्यावर ठेऊन देतील आणि त्या ग्रंथावर साचलेली धूळही कधी काढणार नाहीत. अनेक ठिकाणी आढळून येणारं हे वास्तव चित्र आहे. असे आपल्या पुस्तकाबाबत घडू नये म्हणून मी हे पुस्तक शंभरच पानांचं लिहिलं. शासनाच्या, समाजाच्या व्यवहारातही पारदर्शकता, सच्चेपणा, सचोटी असावी. या संदर्भात कुणाचं दुमत असण्याचं काहीच कारण नाही. आपल्या वैयक्तिक व्यवहारात आपण जर पारदर्शकतेचं स्वागत करतो, तर सामाजिक व्यवहारातही तसे नसावे असे कोण म्हणेल? पारदर्शकतेबाबत सर्वांचेच एकमत होईल. शासनाचीही पारदर्शकतेकरिता संमती राहिलच. खरं म्हणजे हे त्यांच्या लक्षात येईस्तोवर नवीन पिढीतले काही कर्तबगार, पारदर्शकतेबाबत जागरूक असे चांगले अधिकारी शासनात कार्यरत झालेले असतील. तंत्रज्ञानाचही स्वरूप बदललेलं असेल. It will level the whole affair कसे होईल ते पहा.

आपण एक लहानसे उदाहरण घेऊ. The Government of India and the state governments continued to be the largest purchaser in this country of any commodity, every commodity. At one point, the time of independence, this percentage used to be something like 60 to 65 percent of the total purchases. Now, I have not studied this in depth, it has probably comedown to about 40%, may be little less than 40% शासन सर्वात मोठा खरेदीदार आहे. अनेक बाबी शासन विकत घेत असतो. या खरेदीप्रक्रियेतील पारदर्शकता हा माझ्या समोरचा मुख्य विषय आहे. या निविदा प्रक्रियेचा आपणापैकी बऱ्याच जणांनी अभ्यास केला असेल. विशेषतः जे अधीक्षक, अभियंता या जबाबदार पदावर होते, त्यांनी तर नक्कीच केला असेल. I have been on both sides of table. सरकारी माल जो घ्यायचा असेल, तो एका निविदा प्रक्रियेने घ्यावा. ती निविदा प्रक्रिया कशी असावी, ती ऑनलाईन इलेक्ट्रॉनिक असावी.

Methodology to the last detail work out करायचे. त्यावर एक स्वतंत्र पुस्तकच जाहीर करता येईल. जर तसे केले तर अनेक अडचणी संपतात, अनेक प्रश्न

मिततात. ऑनलाईन इन्हेल्यूशन, ऑनलाईन ट्रेडिंग करायच्या आधी पूर्वतयारी करणे आवश्यक आहे. तांत्रिक प्रस्ताव आधी करायला हवेत, त्यानंतर आर्थिक प्रस्ताव करणे आवश्यक आहे. म्हणजेच तांत्रिक निविदा आधी उघडावी लागेल त्यानंतर आर्थिक निविदा. पुरवठादारांची यादी तयार करायला हवी, त्यानंतर त्या पुरवठादारांचे मूल्यमापनही करायला हवे. पुरवठा करण्याच्या दृष्टीने त्याची पात्रता, त्याचा अनुभव, त्याच्याकडे असणाऱ्या उपकरणांची उपलब्धता, ती उपकरणे त्याचीच असल्याचा खरेपणा या सर्व बाबी काटेकोरपणे पाहायलाच हव्यात. असे सर्व निकष मी आपणापुढे मांडतो आहे, त्या मांडण्याला काही पार्श्वभूमी आहे. आजच्या निविदा प्रक्रियेबद्दल वस्तुस्थिती जर मी मांडली तर तुम्हाला सखेद आश्चर्याचे जबरदस्त धक्के बसतील. ही वरतून सुरु होऊन खालपर्यंत पोहचते. त्यांनी आधीच ठरवलेले ४-५ कंत्राटदार असतात, त्यांची मिटिंग होते. त्यात त्यांना सांगितले जाते, “ही निविदा तुमच्यापैकी फक्त यालाच यावेळी मिळणार आहे. तुम्ही निविदा भरायची नाही. समजा भरली तरी याने नोंदवलेल्या रेटपेक्षा जास्त रक्कम त्यात टाकायची.” ज्याची निविदा मंजूर करण्याचे आधीच ठरलेले असते, तो त्याने तयार केलेल्या निविदेत आधीच तीस टक्के रक्कम जास्त नोंदवून ठेवतो. कारण त्याला इतरांनाही सुरु ठेवायचे असते. शिवाय निविदेतून जितके दिवस पैसे मिळणार नाहीत तितक्या दिवसांचे व्याजाचे गणित काढून निविदा भरली जाते. म्हणजेच या निविदांमध्ये कमीतकमी ३०, तर जास्तीतजास्त ६० टक्के वाढीव रक्कम आधीच नोंदवलेली असते. विशिष्ट समीकरणांशिवाय ते निविदाच करू देत नाही. वेगळ्या पद्धतीने सुरुवात करतात. Lowest tender of him, that is why he gets it मुळातूनच प्रश्न लांबवणाऱ्यांचे आधीच बोलणे झालेले असते. “प्रत्येकी दोन लाख रुपये तुम्हाला देतो. एक कोटीचे हे टेंडर आहे. दहा लाख तुम्ही घ्या. तुम्हाला नफा मिळालाच म्हणून समजा. दोन-दोन लाख तुमचे. उरलेले माझे. आपण सर्व कसे आहोत. We are sailing in the same boat एकाच बोटीवरचे आपण सहप्रवासी आहोत. म्हणूनच तुम्हाला दोन-दोन लाख रुपये देऊन टाकतो.” क्रमाक्रमाने त्यातील प्रत्येकाला असे काम करावेच लागते. म्हणजेच काहीही कष्ट न करतानासुद्धा वर्षभरात पाच-पंचवीस लाख रुपये त्यांना अशा वेगळ्याच मार्गाने आणि सहज मिळून जातात. आम्ही पाहिलेल्या एका माणसाचे म्हणणे तर असे आहे की, “मला निविदा, म्हणजे काही करार करायचाच नाही. मला फक्त एवढेच काम करायचं आहे की, त्या वर्तुळात प्रवेश मिळवायचा, म्हणजेच त्या टोळीत सामील होऊन जायचं. निविदा मिळाली - आपला क्रमांक लागला

की उपकरण करून घ्यायचे. इतर काही व्यवसायच करायचा नाही.”

मित्रांनो, त्याच्या उदरनिर्वाहाचे साधन हेच आहे. अशा माणसांची राक्षसी भूक तेवढ्या टप्यावरच थांबली असती, तर या देशाचं एवढं वाटोळं झालं नसतं. १० टन खडी एखाद्या मोठ्या कामाला लागत असेल, वीस टन सिमेंट लागत असेल तर १० टन खडी ऐवजी सहा टनच वापरायची, सिमेंट, १८ टनच वापरायचं. ती कामे त्याच पद्धतीने चालू ठेवायची. चार फूट खोदले की दहा फूट खोदले? माहिती नसते. धरण तयार झालेले असते. ते धरण तशा प्रकारे तयार झाल्यावर त्या खाली कोण मरतो, कोण वाचतो? हे पाहण्याची जबाबदारी कोण घेईल? अशा परिस्थितीत स्वतः जबाबदारीने ही सर्व कामे करून घेण्यात रस कोण दाखवेल? ‘रस’ म्हणण्यापेक्षा हिंमत म्हणू!

पुढारी फक्त उद्घाटनापुरता तिथे जातात. त्यांना त्या त्या प्रकल्पात नेमका काय घोटाला झाला आहे, हे माहितीच नसते. मातीतून आलेला माणूस अखेर मातीतच जाणार आहे. तसेच त्या मातीतूनच आलेला पैसाही शेवटी मातीतच जाणार आहे. पं. नेहरू पंजाबात गेले होते. जिथे भाक्रानांगल धरण उभारले. प्रतापसिंग कैरो नावाचे गृहस्थ तेव्हा तिथले मुख्यमंत्री होते. भरपूर पैसे खाणारा माणूस पण काम मात्र वेळेवर करणार. पं. नेहरू म्हणजे काव्यात्मक स्वरूप, कवी मनाचा माणूस, स्वप्नाळू, भावस्पर्शी विचारवंत. Man was in hurry, a man in hurry असे त्यांचे होते. A dreamer rather than an executor असे त्यांचे होते. त्यांना एखादी व्यक्ती त्याच्या कार्यपद्धतीमुळे भावली म्हणजे त्यांचा त्या व्यक्तीवरचा विश्वास घट्ट असायचा. म्हणूनच प्रतापसिंग कैरो यांच्यावर, भाक्रानांगलची जबाबदारी त्यांनी सोपवली होती. पं. नेहरू आपल्या उद्घाटनपर भाषणात म्हणाले, "Pratapsing, I believe instead of putting all this mud and concrete and all that if we were to simply put let us say the coins of our currency would it not be cheaper than this. Instead of mud and concrete if we were to put only money let us say, even then it would probably cost less than what it has cost." म्हणजे पहा, त्याही काळात हा प्रकार होताच.

आपल्या संदर्भात या निविदा प्रक्रियेचा विचार करताना काही उपाययोजना मनात येतात. त्या अशा - जो निविदादार आहे त्याने पुरवठादारांची निवड करू नये. त्याच्या प्रांतातल्या दुसऱ्या कुणीही करू नये. एक उत्तरप्रदेशचा घ्यायचा किंवा बिहारचा, दुसरा

तामिळनाडूचा. महाराष्ट्रातील पुरवठादारांचे मूल्यमापन करायला लावायचे. मूल्यमापन करणे ही एक शुद्ध परीक्षण यंत्रणा आहे.

आयकर विभागाचं उदाहरण देतो. त्यांची धाड पडते तेव्हा, तुम्हाला एका एकी सकाळी सांगण्यात येतं, नऊ वाजले आहेत - या गाडीत बसा. १५-२० मिनिटांनी आपल्याला एके ठिकाणी जाऊन धाड टाकायची आहे. एवढेच सहकाऱ्यांना ते सांगतात. पण ज्याच्याकडे जायचे आहे, त्याला मात्र त्यांच्यातल्याच कुणीतरी एकानं हे ओपन सिक्रेट सांगितलेलं असतं, हा भाग वेगळा! (हशा)

मित्रांनो, अमेरिकेत कायद्याची जेवढी मोठी भीती असते, तेवढी आपल्या भारतात नाही. म्हणूनच ऑनलाईन टेंडरिंग हा फार रामबाण उपाय आहे. स्पष्ट विचारायचं, मला इतल्या ठिकाणी, इतका माल, इतल्या दिवसात हवा आहे. तुझ्या क्षमतेची मला कल्पना आहे, म्हणूनच तुझी निवड झालेली आहे. या कामाची किंमत सांग." ऑनलाईन सर्वांनीच सांगितलेल्या किंमती माहिती पडतात. संगणकावर त्यांना तीन तास दिलेले असतात. त्यावेळात ही सर्व कामे करायची असतात. आम्ही आंतरराष्ट्रीय निविदा प्रक्रियेत अशा पद्धतीने सहभागी होतो. Lowest rate so far received is so much. Anybody going lower than this, you have a chance. कोणीतरी म्हणतच की, काही रक्कम आम्ही आणखी कमी करतो. खीडूखी पीं शर्पीसह असे ते संभाषण चाललेले असते. वाटाघाटाची व्यावहारिक कौशल्ये असतात, त्यात ते बरोबर बसवतात. कमीतकमी किंमतीला शेवटी स्वीकारून एकाकडून दिलेल्या मुदतीत ऑर्डर पूर्ण होणार नाही हे लक्षात आल्यावर तीन कंपन्यांना ती ऑर्डर विभाजित करतात. एकाच भावात तिघांनीही काम करावे असा आग्रह ते धरीत नाहीत. तीन भाव झाले तरी चालतात. क्षमतेचा प्रश्न निर्माण झाला तरच टेंडरचा विषय पुन्हा सुरू होतो. संबंधित माल पुरवला जातो. पुढचे कामकाज व्यवस्थित पार पाडले जाते.

पैसा देतानाही तो सरळमार्गी व्यवहार हवा. शासनाजवळ जर पैसा असेल तर एका विशिष्ट कालावधीत तीस दिवसांच्या आत द्यायला हवा. तीस दिवसांत पैसे दिले गेले नाहीत तर त्यानंतरचे व्याज द्यायला हवे. बँक ज्या पद्धतीने व्याज देते, त्या पद्धतीने हा व्यवहार व्हायला हवा. जोपर्यंत संपूर्ण पैसे फिटत नाहीत तोपर्यंत व्याज द्यायला हवे. या सर्व बाबींपेक्षा वेळच्या वेळी सरकारी कर्मचाऱ्यांनी ज्याचे त्याचे पैसे दिलेले केव्हाही चांगले. दप्तर दिरंगाई ही अतिशय घातक बाब आहे. विलंबाला जबाबदार असणाऱ्या,

कामात नियमीतपणा नसणाऱ्या कर्मचाऱ्यांच्या पगारातून व्याजाचे पैसे कापून घ्यायला हवेत. त्या कर्मचाऱ्यांच्या अकार्यक्षमतेचा फटका शासनाला कशाला? सरकारच्या तिजोरीत पैसा असूनही जे दुसऱ्यांचा पैसा घ्यायला टाळाटाळ करतात, उशिराने कामे करतात अशा कामचुकारांना शिक्षा ही हवीच. अशी शिक्षा व्हायला सुरुवात झाली तरच ताळ्यावर येतील लोक. पगारातून पैसे कापायला सुरुवात झाली म्हणजे धक्के बसतात. सुधारणा व्हायला सुरुवात होते.

आपल्याला पैसे घ्यायला स्वतः जाण्याची गरजच नसावी. वसुली, त्या चकरा, मनःस्ताप हे नकोच. आपल्या खात्यात इलेक्ट्रॉनिकली पैसे वर्ग होतील अशी व्यवस्थाच योग्य. वेळेचा, पैशाचा अपव्यय त्यामुळे टाळता येईल. भ्रष्टाचाराला जबरदस्त लगाम घालण्यासाठी ही पद्धत खूपच उपयुक्त ठरेल. समाज व्यवहारातील ६० टक्के बोजा त्यामुळे कमी होतो. भ्रष्टाचार रूपा रोगांमुळे आपली संपूर्ण जीवनशैली, लोकशाही सर्वच कमी लेखले जातात. Nothing functions well above board and correctly because of one single factor and this is that kind of corruption. भ्रष्टाचाराचा एकच प्रकार आहे की अनेक प्रकार आहेत हा आपल्या चर्चेचा विषय नाही. पारदर्शक जीवन व्यवहारासंदर्भात आपण निविदाप्रक्रियेचे कामकाज कसे चालते, कसे चालावे हे आपण पाहत आहोत.

समजा एक आयकर परतावा आहे, संपत्तीकर परतावा आहे. सगळ्या लोकांनी इंटरनेटवर संबंधित माहिती टाकून घावी. समजा आपल्याला कुणा एका उद्योगपतीने किती आयकर भरला आहे हे पाहायचे असेल तर केवळ नाममात्र शुल्क एक रुपयात इंटरनेटवरून ती माहिती उपलब्ध करून देता यायला हवी. अनेकदा अनेकांविषयी सकारण-विनाकारण समज-गैरसमज समाजात पसरलेले असतात. आर्थिक व्यवहाराबाबतच्या अफवांना पेव फुटलेले असते. अशा सर्व उधाणलेल्या चर्चा या पारदर्शक पद्धतीमुळे थांबवता तर येतील. माणसं केवळ धनाने मोठी आहेत की पारदर्शक जीवनव्यवहार बाळगणारी ही आहेत, हे समजणार तरी कसे? 'काहीतरी दोन नंबर करतो आहे, म्हणून भरभराट होते आहे' अशा शंका-कुशंका, संशय-पिशाच्च यांना अटकाव तर घालता येईल.

पिठात मीठ तर सर्वत्रच मिसळले जाते. पण मिठातच पीठ टाकणारे काही महाभाग असतात. त्यांची कृष्णकृत्ये पारदर्शक व्यवस्थेमुळे बंद व्हायला मदत होईल. समाजजीवनात

पारदर्शकता आली म्हणजे नेतृत्वही आपण तसेच निवडून देऊ. सचोटीने, प्रामाणिकपणे काम करणाऱ्यालाच आपण निवडून आणू.

सामाजिक जीवन नितळ-निर्मळ राहण्यासाठी आपल्याला एकजुटीने प्रयत्न करायचा आहे. त्यातली पहिली पायरी आणि मोठी पायरी पारदर्शकता निर्माण करणे हीच असू शकते. इंटरनेटवर सर्व माहिती उपलब्ध होऊ लागली तर कोणाविषयी काहीही विधान करताना, लोक दहादा विचार करतील. बेजबाबदारपणे कुणीही कुणावर कोणत्याही पद्धतीने चिखलफेक करू शकणार नाही. माहितीच्या अधिकाराच्या नावाखाली आज काही गोष्टी विपरीतही घडताहेत. अशा सर्व समस्यांवर 'पारदर्शकजीवन व्यवहार' हाच सर्वोत्तम मार्ग आहे. तंत्रज्ञानाची फार मोठी मदत आणि सोबत आपल्याला लाभणार आहे. माझ्या पुस्तकात तंत्रज्ञानाविषयी एक विधान मी केले आहे की, Technology is a great leveller, great equalizer. आता तंत्रज्ञानाशिवाय पर्याय नाही. जर आपणा सर्वांची त्या विधायक उपक्रमांना साथसोबत मिळाली तर आम्हाला खूप आनंद वाटेल. खूप काही करून दाखवण्याची हिंमत माझ्यात आहे. पण वाढत्या वयाचेही प्रश्न वाढतच जाणारे असतात. पण तुमच्या संदर्भात विचार केला तर age is in your favour, the future is with you. I am already seventy one and I have my share of problems already started physically. I have suffered five heart attacks. I have had two by-pass surgeries, one angioplasty, finally one AICD म्हणजेच पेसमेकर- कम-डीफायब्रिलेटर बसवला आहे. परवाच आम्ही माझ्या पहिल्या हार्ट अॅटॅकचा रौप्य महोत्सव मनवला. पहिला अॅटॅक आला होता, त्याला आता पंचवीस वर्षे झालीत. तो अॅटॅक फारच तीव्र असा आला होता. त्यानंतरही जीवाला सांभाळून ठेवण्यात आम्ही यशस्वी ठरलो आहोत.

With all this background it becomes difficult for me and that's why I requested him if at all you want me to participate and there is some good change that day the mood variation may be not as bad as otherwise sometimes it gets to be, may be I will be able to do that so please request them all to be my guests and we will have it here - त्यामुळे त्यांनी ते केले. आपणा सर्वांचे मी मनापासून आभार मानतो. एकत्रितपणे आपल्याला भविष्यात काही करता येईल का? त्याबाबत विचार करू या. संयोजकांनी मला माझे विचार व्यक्त करण्याची संधी दिली, त्याबद्दल आभारी आहे. धन्यवाद.

जय हिंद! जय महाराष्ट्र!

(२०६)